

ЗА ІДЕАЛИ КРАСИ І ПРАВДИ

Перший перекладач творів Персі Біші Шеллі українською мовою Іван Франко назвав цього англійського романтика «одним з найгеніальніших людей, які коли-небудь жили в світі, і не менш геніальним від самого Байрона». Ці слова прозвучали рівно через сімдесят років після смерті Шеллі, в той час, коли на власній батьківщині поета його монументальні поеми та витончену лірику одні читачі вже забули, а інші для себе ще не відкрили.

Персі Біші Шеллі народився 4 серпня 1792 року в замовній аристократичній родині. Його дід — баронет і член парламенту від партії вігів, батько — землевласник у графстві Сассекс. Середовище, яке мало б сформувати світогляд поета, характеризувалося крайнім консерватизмом. Усі його родичі за політичними переконаннями були монархістами, за релігійними — ревними прихильниками англійської церкви, а крім того, жоден з них не відзначався хоча б найменшими літературними чи мистецькими нахилами. Майбутнє старшого сина, спадкоємця титулу та місця в парламенті, було вирішене заздалегідь: політична, парламентська діяльність.

Як і сподівалися батьки, Шеллі став політиком, але спрямував свої сили проти ідеології та реальної влади того класу, з якого походив. Його діяльність почалася ще в університеті. Спершу — анонімі антиурядові вірші, потім — брошура «Необхідність атеїзму», написана ще з одним юним вільнодумцем, і врешті — відрухання Шеллі з числа студентів та конфлікт із сім'єю. Рідний батько визнав його вплив небезпечним і заборонив зустрічатися з молодшою сестрою. Дев'ятнадцятирічний Шеллі розпочав самостійне життя, вважаючи себе атеїстом і революціонером, якого не лякають завтрашні труднощі.

Вроджене почуття справедливості було притаманне йому, як і проникливість у сприйманні сучасного йому життя. Страждання англійського й інших народів, пригноблених власними або й чужоземними тиранами, засліплених фальшивою вірою, оберталися для нього джерелом нестерпної душевної муки. Він наївно мріяв одержати свій великий спадок (якого так і не одер-

жав), щоб використати його для політичних цілей; 1812 року в Дубліні він навіть спробував був організувати асоціацію боротьби проти англійських поневолювачів.

Альтруїзм, непрактичність, безкорисливість, довірливість Шеллі поєднувалися з наївним раціоналізмом, з суто просвітницькою вірою в те, що силою розуму й самовдосконалення можна здолати зло і неправду. Його чесність видавалася багатом надмірною, а душевна вразливість — кумедною. Розчарувавшись у кумирах (зокрема й у Вільямі Годвіні), він спізнав самотність, ту трагічну самотність митця, чії твори не знаходять належного поцінування у читачів.

В Італії, що була «раєм для вигнанців» і пеклом для свого народу, Шеллі написав чи не найкращі твори. Вчені нерідко називають італійський період творчості «зрілим», немов забуваючи, що в Італії поетові виповнилося лише двадцять шість років. А ще через чотири роки, перед самим своїм тридцятиліттям, Шеллі трагічно загинув під час морської прогулянки в затоці Спеції. Був липень 1822 року. Поетове тіло впізнали по томику віршів Кітса, знайденому в кишені. Кітс помер роком раніше, і саме неподалік від його могили на старому протестантському цвинтарі в Римі поховали і Шеллі. Ще через два роки помре Байрон — останній з великої трійці англійських романтиків.

Шеллі почав писати з дитинства. Його хлоп'ячі листи вражають ясністю стилю. Учнем Ітона він написав два романи, перейшовши жахами й химерами модної тоді «готики». Після них пішли вірші, памфлети, статті, поеми, драми. Шеллі працював легко, багато, швидко, часом недбало, наче поспішаючи, наче захлинаючись власними фантазіями, яких, очевидно, більше залишалося в його негнатовній уяві, ніж переносилося на папір. Його могутнє обдаровання і темперамент, здавалось, відповідали загальному настрою творення, диктованому динамічною революційною епохою. Поет починав у десяти роки ХІХ століття, коли ще не стала історією Велика французька революція, у якій Шеллі так і не розчарувався, на відміну від більшості романтиків. Це був час наполеонівських війн і зародження небачених за масштабом національно-визвольних рухів

європейських народів, час перших виступів англійського пролетаріату. Риси нової епохи, позитивні і негативні, поет розпізнавав з пророчою ясністю. Її рух до соціалістичної революції він передбачив з дивовижною проникливістю. Ще в юнацькі літа він зненавидів християнство, взявши за епіграф до своєї першої великої поеми слова Вольтера: «Розчавить гадину», — і ціле життя промарив вільним майбутнім людства. Утопічні видіння, що з'явилися вперше у нього в юнацькій поезії «Королева Маб» (1813), згодом повторювалися, деталізуючись і розгортаючись у «Повстанні ісламу» (1817), «Визволеному Прометей» (1819), у ліричній поезії. «Геніальним пророком» назвав його Фрідріх Енгельс.

Література античності від Гомера до Платона, поезія Відродження від Данте до Аріосто, Тассо і Мільтона, драматургія Шекспіра визначили інтелектуальну й естетичну атмосферу мистецьких пошуків Шеллі. Він був мислителем у поезії, хоча й не створив послідовної системи поглядів. Він не читав німецьких філософів, але завдяки посередництву Коларіджа, якого цінував дуже високо, сприйняв дух нової, діалектичної естетики, викладеної передусім у «Філософії мистецтва» Шеллінга. Слідом за Вордсвортом Шеллі виступив за оновлення поетичної мови, а консерватизм пізнього Вордсворта висміяв у дошкульній пародії. Та незважаючи на це своє розчарування, вордсвортівську філософію природи Шеллі осмислював і поширював далі, прилучаючи до неї й Байрона. Чи не єдиний Шеллі помітив і оцінив дивовижне обдаровання Кітса. Менше року провівся Шеллі в університеті, що не завадило йому стати одним з найосвіченіших людей свого часу, самотужки опанувавши чимало наук. Парадоксальні судження Шеллі про мистецтво належать до вищих досягнень романтичної естетики.

«Поет — це світ, замкнутий у людині», — сказав Гюго, стисло сформулювавши романтичну концепцію особистості, такої ж безмежної і складної, як і навколишній всесвіт. Шеллі — мовби живе уособлення цієї формули: безконечність світу і пізнання вміщаються у людській душі, а душа поширюється до безконечності. Звідси універсалізм його розуміння людської природи, звідси і об'єктивізм його бачення найдрібніших елементів світобудови, звідси абстрактні поняття та символи, якими переповнені граціозні строфи поета.

Його образ, як і зміст та значення його творчості, викликають і досі суперечливі оцінки. Перед нами не мертва класика, знайома тільки професорам літератури, а живе, злободенне слово, яке непокоїть, захоплює, викликає незгоду, але ніколи не залишає байдужим. Полеміка навколо Шеллі почалася ще за його життя і не припиняється й нині.

Аморальний крамольник — таким визначенням хотіли перекреслити Шеллі реакційні журнали. Благородним, витончено-пристрасним, далеким від реального життя митцем втілювався Шеллі в численних забутих сьогодні романах, для яких став прототипом. «Прекрасний ангел, що марно тріпоче у порожнечі своїми сяйливими крилами», —

так, наче підсумовуючи цей штучний образ, схарактеризував Шеллі найавторитетніший критик Англії XIX століття Метью Арнольд. Саме цього незрозумілого, спотвореного міщанською модою, обуржуазненого Шеллі не любили Томас Карлейль та Джон Рескін, критикував Томас Стернз Еліот. Найскладніший поет XX віку не помітив, що сам, незалежно від своїх бажань чи смаків, продовжив традицію англійської поезії, піднесеним на небачену висоту саме Шеллі. Це традиція філософського, умоглядного, інтелектуального вірша, поезії думки.

Та поки творилися всі ці скандальні й мелодраматичні, але однаково лицемірні міфи, чартистська преса пропагувала іншого Шеллі — тираноборця й революційного філософа. Фрідріх Енгельс у листах з Англії 40-х років розповідав про те, як вірші Шеллі читалися на робітничих зборах. Соціалістична преса кінця століття, марксистська критика 20-х років нашого віку продовжили боротьбу за революційну поетову спадщину. Її вивчення стало школою життя й творчості для Вільяма Батлера Йтса та Бернарда Шоу.

Значним і тривалим був вплив Шеллі на слов'янські культури. Красномовний сам перелік його шанувальників у Росії: Белінський, Писарєв, Чернишевський, Герцен, Плеханов, Горький... Ціла історія російської революційно-демократичної думки стоїть за кожним із цих прізвищ. Чи не найкраще це підтвердження життєздатності ідей та образів англійського поета?

Феєрична натура Шеллі, чарівні мелодії його вірша, драматургічні парадокси й двозначності його думки переконливо доводять: перед нами типовий творець романтичних канонів художнього мислення, власне, сам романтизм у кришталевочистому, взірцевому вигляді. Водночас романтична «типовість» Шеллі доволі оманлива. Естетика романтизму ще не вичерпала своїх можливостей у його творчості, а вже головні напрями його пошуків спрямувалися за її межі. У невдоволенні індивідуалізмом і прагненні до універсального ідеалу, у складному, суперечливому й не завжди послідовному шляху до правди — відкритість Шеллі до майбутнього, співзвучність його творчості з літературою ХХ століття. Прозирання майбутнього невіддільне від ретроспективного погляду в минуле. В художніх полотнах Шеллі чути відгомін різних епох. Дух Шекспіра панує в трагедії «Ченчі», стримана й філософська чуттєвість Спенсера відбилася в «Епіпсіхидіоні», велична тінь Мільтона височить над «Визволенням Прометеем». Ренесансний титанізм і романтична меланхолія, просвітницька розсудливість і цілком сучасний інтелектуалізм характеризують його творчий портрет.

«Так що таке життя?» — на цих словах обривається незакінчена поема, яку Шеллі писав у свої останні дні. Пошук буттєвого сенсу був головною метою його філософської поезії та поетичної філософії. В об'єктивності справжнього, невигаданого життя Шеллі бачив здійснення ідеалів краси та істини, ніколи не відділяючи їх від ідеалів свободи та революції.